

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Колесников К.М. Політико-правовий статус та митно-податкові пільги Херсонеса Римської доби: аналіз історіографічних концепцій 3
Морозов О.В. Вплив політики протекціонізму на розвиток морського та річкового транспорту в Україні (XIX – початок XX ст.) 9
Сталовєрова Г.В. Особливості впливу релігійних традицій на політику британського колоніалізму в залежних територіях наприкінці XIX – початку XX ст. 14
Аджієва Л.С. Кримське товариство природодослідників та аматорів природи: прикладний аспект діяльності (1910-1914 рр.) 18
Телуха С.С. Суспільно – політичні погляди митрополита Антонія (А.П.Храповицького) щодо революційних подій 1917-1920 рр. 22
Єловських У.О. Вірчі листи А. Мумма фон Шварценштайна і О. Севрюка як джерела з дипломатичної історії українсько-німецьких відносин доби Центральної Ради 26
Тригуб О.П. «Декларація» митрополита Сергія 1927 р. та виникнення антисергіївської опозиції в Україні 31
Карпухіна Т.О. Форми боротьби і методи боротьби українського по польського підпілля проти окупаційного режиму у 1939-41-х роках 35
Марченко Р.В. Конституційний процес на Полтавщині: 90-ті рр. XX ст. 40
Крет Р.М. Концепція нейтралітету у зовнішній політиці Білорусі 43

ФІЛОСОФІЯ

Палагута В.И. Субъективность как множественность самоидентификаций (онтологический аспект) 46
Тарасова Н.Ю. «Dies irae» світової економіки, або Діагноз світової кризи 52
Куц А.О. Одиссей у острова Сирен: конституирование нарратива 57
Голозубов А.В. Религиозное шутовство и его компоненты 60
Власова Т.И. Постколониальная критика и теория гендера 65
Метілка Д.В. Насилля як соціокультурний феномен 68
Иштван И.А. Постфундационализм и теории контингентной артикуляции в посткритике 71
Олійник О.М. Глокалізація: проблема патріотизму 75
Сіман О.М. Толерантність в етноконфесійних відносинах сучасної України: нові виклики та пострадянська дійсність 79
Моргун О.А. Розвиток креативних здібностей особистості в процесі творчої самореалізації 83
Павлова Т.С. Вчення про право у філософії Гегеля 88
Жадяєв Д.В. Уайтхед А.Н. про методологію 92

СОЦІОЛОГІЯ

Ядранський Д.М. Соціальна структура колективу як механізм управління трудовою поведінкою 96
Лукашук В.І. Багатовимірність споживання в сфері спорту в постмодерному суспільстві 99
Акимов Д.И. Концепция маркетинг-микс в структуре маркетингового социального управления 102
Проноза А.В. Система неформальных привилегий и запретов, практикуемая «дедовщиной» в солдатской среде 105
Береговой В.И. Субъективное негативно-рефлексивное социологическое понятийное поле в качественных методах прогнозирования апогея военно-политического конфликта (Часть 1) 111

ПОЛІТОЛОГІЯ

Бородін Є.І. Молодіжна політика в програмах політичних партій: декларації та механізми реалізації 115
Макаренко Б.Г. Правова культура та правосвідомість як чинники формування політичної стабільності 119
Решетніченко А.В. Сегментація публічної влади в комунікативному менеджменті 123
Лікарчук Н.В. Вплив політичного маркетингу на політичний процес: критичний аналіз 127
Осин В.В. Политология в эпоху большой науки 131
Кузьма Т.М. Форма державного правління України: проблемні питання і шляхи їх вирішення 136
Кобринь Т.С. Норвезькі фіорди інформаційно-комунікаційних технологій 139

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА

Історія розвитку та становлення місцевого самоврядування Дніпропетровська
 Становлення місцевого самоврядування Катеринослава як губернського центру 145
 На шляху до модерного міста: реформування місцевого самоврядування (XIX ст.) 146
 Розвиток місцевих органів управління в першій половині XX ст. 154
 Місцеве самоврядування Дніпропетровська: від відбудови до перебудови (1945-1991 рр.) 157
 Новітня історія розвитку органів місцевого самоврядування Дніпропетровська 160

РЕЦЕНЗІЯ

Нікітін Л.М. Лібералізм: еволюція ідей, сутність та перспективи його втілення в сучасній Україні 163
Солнишкіна А.А. Рецензія на хрестоматію «Соціологія XIX – початку XX століття» за редакцією Городяненка В.Г. 164

ABSTRACTS

CONTENTS

HISTORY	Kolesnikov K.M. Political and Legal Status and Customs-Tax Privileges of Chersonesus Tauric in Roman Period: Analysis of Historiographic Conceptions 3
	Morozov O.V. Influence of a Protectionism on Development of Sea and River Transport in Ukraine (the 19th – the Beginning of the 20th Centuries) 9
	Staloverova A.V. Features of Influencing of Religious Traditions on the Policy of the British Colonialism at the End of the 19th – the Beginning of the 20th Centuries 14
	Adjieva L.S. The Crimean Society of Naturalists and Nature-lovers: Applied Aspect of Activity (1910-1914) 18
	Telukha S.S. Metropolitan Antony (A.P.Khrapovitsky)' Social-Political Views of Revolution Events of 1917-1920 Years 22
	Yelovskih Yu.O. Mumm fon Shwarcenshtine's and A. Sevruk`s Letters of Credence as Sources in Diplomatic History of Ukraine-German Relation in Central Rada's Period 26
	Trygub O.P. The Declaration of Mitropolitan Sergiy of 1927 and the Occurrence Antisergian's Opposition in Ukraine 31
	Karpuhina T.O. Forms and Methods of the Struggle Ukrainian and Polish Again Occupation Regime in 1939-1941 35
	Marchenko R.V. The Constitutional Process in Poltava Region in 90s of the 20th 40
	Kret R.M. The Conception of Neutrality in Foreign Policy of Belarus 43
	PHILOSOPHY
Tarasova N.Yu. «Dies Irae» of World or Diagnosis of One Crisis 52	
Kushch A.O. Odysseus is near Sirens Island: Constituting of Narrative 57	
Golozubov A.V. The Religious foolishness and Its Components 60	
Vlasova T.I. Post-Colonial Critics and Gender Theory 65	
Metilka D.V. Violence as the Cultural Phenomenon 68	
Ishtvan I. A. Postfoundationalism and Theories of Contingent Articulation in Post-critique 71	
Olijnyck O.M. Glocalization: Problems of Patriotism 75	
Siman O.M. Tolerance in the Ethnoconfessional Relations of Contemporary Ukraine: New Calls and Post-Soviet Reality 79	
Morgun O.A. The Development of Person Creative Abilities in the Process of Creative Self-realization 83	
Pavlova T.S. Hegel's Doctrine of Law 88	
Zhadyaev D.V. Whitehead A.N. about Methodology 92	
SOCIOLOGY	Yadrans'ky D.M. Social Structure of Collective as Mechanism of Management of Labor Behavior 96
	Lukashchuk V.I. Multiplicative Consumption in the Sphere of Sports in Postmodern Society 99
	Akimov D.I. Marketing-mix Concept in the Structure of the Marketing-based Social Management 102
	Pronoza A.V. The System of Informal Privileges and Prohibitions Practicing by «Dedovshchina» between Soldiers 105
	Beregovoy V.I. The Subjective Negative-Reflection Sociological Notion Field in the Qualitative Methods of Prognostication of Apogee of Military-Political Conflict (Part 1) 111
	Borodin E.I. Youth Policy in Programmes of Political Parties: Declarations and Mechanisms of Realisation 115
POLITICAL SCIENCES	Makarenko B.G. Law Culture and Law Mind ad Patterns of Forming of Political Stability 119
	Reshetnichenko A.V. Segmentation of Public Power in Communicative Management 123
	Likarchuck N.V. The Impact of Political Marketing in the Political Process: a Critical Analysis 127
	Osin V.V. Political Science in Epoch of Great Science 131
	Kuz'ma T.M. Form of State Governing of Ukraine: Problem Questions and Ways of their Decision 136
	Kobryn' T.S. Norwegian Fiords of Information Communication Technologies 139
	DNIPROPETROVS'K'S LOCAL SELF-GOVERNMENT
History of Development and Becoming of Dnipropetrovs'k's Local Self-Government	
Becoming of Katerinoslav's Local Self-Government as the Province Centre 145	
The Way to the Contemporary City: Reforming of the Local Self-Government (19th Century) 146	
Development of Local Self-Governments in the First Part of the 20th Century 154	
Dnipropetrovs'k's Local Self-Government: from Building to Rebuilding (1945-1991 Years) 157	
Contemporary History of Development of Organs of Dnipropetrovs'k's Local Self-Government 160	
REVIEWS	Nikitin L.M. Liberalism: Evolution of Ideas, Essence and Perspectives of Its Implementation in Contemporary Ukraine 163
	Solnyshkina A.A. The Review of the The Reader «Sociology of the 19th – the Beginning of the 20th Centuries» edited by V.G. Gorodyanenko 164
ABSTRACTS 167	

17. Онищенко О. І обов'язково прийняти // Зоря Полтавщини. – 1996. – 31 травня. – С. 2.
18. Погорелов С. Україні надано шанс // Зоря Полтавщини. – 1996. – 26 червня. – С. 2.
19. Полтавщина. Історичний нарис. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – 592с., 48с. вкл.
20. Ричко А. Процес пішов // Зоря Полтавщини. – 1996. – 10 квітня. – С. 1.
21. Червяченко В. А й гарантувати права трудової людини // Зоря Полтавщини. – 1996. – 21 травня. – С. 2.
22. Шаповал В. Побудова українського парламенту : у пошуках істини або хоча б реалій // Зоря Полтавщини. – 1996. – 20 березня. – С. 2.
23. Шаповал В. «... Слід розуміти, що Конституція – не черговий політичний документ. Це - Закон» (Початок статті) // Зоря Полтавщини. – 1996. – 1 червня. – С. 2.
24. Шаповал В. «... Слід розуміти, що Конституція – не черговий політичний документ. Це - Закон» (Закінчення статті) // Зоря Полтавщини. – 1996. – 5 червня. – С. 2.

Р.М. КРЕТ

КОНЦЕПЦІЯ НЕЙТРАЛІТЕТУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ БІЛОРУСІ

Крет Роман Михайлович - аспірант кафедри всевітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету

27 липня 1990 р. Верховна Рада Білоруської РСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет, доволі формальний акт, що визначав політичний курс країни. У ньому закріплювалося право білоруської нації на самовизначення й проголошувався повний державний суверенітет Білоруської РСР, важливим елементом якого ставала «незалежність республіки в зовнішніх зносинах». Відзначалося, що Білорусь є «повноправним і незалежним членом світового співтовариства», її територія оголошувалася неподільною й недоторканою, а всі питання щодо кордонів мали вирішуватися на основі взаємних домовленостей із сусідніми державами. Проголошувалася мета перетворення Білорусі в без'ядерну зону й нейтральну державу [1].

Спроба комуністичного путчу в Москві (серпень 1991 р.) прискорила крах Радянського Союзу. Відродженню білоруської незалежності сприяла тимчасова заборона діяльності Компартії Білорусі, керівництво якої підтримало спробу путчу, а також обрання Станіслава Шушкевича Головою Верховної Ради й активна діяльність у парламенті фракції Білоруського Народного Фронту (БНФ) на чолі з Зеноном Пазняком. Комуністична більшість парламенту не змогла перешкодити активності прихильників незалежності.

27 серпня 1991 р. білоруський парламент проголосував за надання Декларації статусу конституційного закону. 19 вересня 1991 р. Білоруська держава одержала назву Республіка Білорусь. У розвиток букви й духу декларації міністр закордонних справ П. Кравченко на 46 сесії Генеральної Асамблеї ООН 26 вересня 1991 р. уперше виклав напрями зовнішньої політики Білорусі, серед яких був пріоритет перетворення Білорусі в без'ядерну й нейтральну державу, а Верховна Рада Республіки Білорусь 2 жовтня 1991 р. прийня-

ла заяву «Про принципи зовнішньополітичної діяльності Республіки Білорусь», серед яких містився заклик до керівників парламентів країн НБСЄ розпочати переговори про знищення ядерної зброї і проголошення європейського континенту без'ядерною зоною [2].

У цьому ж руслі Голова білоруського парламенту С.Шушкевич ініціював зустріч керівників Білорусі, Росії та України у Віскулях, де було схвалено історичне рішення про ліквідацію СРСР (8 грудня 1991 р.). Водночас був підписаний протокол про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), котра, однак, не мала реальних важелів впливу на своїх членів. Пізніше до СНД приєдналися інші республіки колишнього СРСР. Столицею співдружності став Мінськ.

Таким чином, у 1992 рік Республіка Білорусь вступала як країна, що розпочала розвал Радянського Союзу, декларуючи готовність до усунення ядерної зброї зі своєї території і проголошуючи нейтралітет головною засадою своєї зовнішньої політики. Керівництво республіки не тільки оголосило про намір досягти нейтрального статусу, а послідовно його реалізовувало, здійснивши повне виведення зі своєї території в Росію всіх тактичних ядерних ракет, поетапно вивезення ракет стратегічного призначення та планомірне скорочення власних збройних сил. Усе це сприяло міжнародному визнанню Білорусі, зокрема отриманню нею статусу асоційованого члена Ради Європи. Одним з найактивніших партнерів Білорусі стала Польща, в той час як контакти з Росією дещо послабилися. Необхідність вирішення багатьох внутрішніх проблем і прагнення зберегти впливові позиції на міжнародній арені сприяли тому, що Росія «забула» про Білорусь. 16 грудня 1992 р. Рада Міністрів прийняла військову доктрину, базовим принципом якої також був

нейтралітет. Отже, першою офіційно визнаною доктриною білоруської міжнародної ідентичності стала доктрина нейтралітету.

Поява і подальша реалізація цієї концепції визначалися особливостями історичного розвитку білоруського суспільства, а також факторами суб'єктивного й об'єктивного характеру.

Так, ініційована представниками БНФ Декларація від 27 липня 1990 р., з якою погодилися більшість депутатів, була прийнята, коли ще існував СРСР і стала результатом інерції мислення категоріями біполярної системи, горбачовського романтизму й компромісу, який прикривав прагнення відділитися від СРСР. Саме як формулу цивілізованого розлучення союзних республік розуміли Декларацію прихильники платформи БНФ. Вони розуміли, що антиросійська політика не користується популярністю, а нейтралітет дозволяв зберегти сутність антиросійської політики при зовнішній помірності. Для прибічників зміцнення СРСР було прийнятним збереження нейтралітету як тимчасової поступки перед поверненням до твердого централізованого управління. Для багатьох депутатів мотивом послужив т.зв. «афганський синдром», оскільки в людському вимірі БРСР найбільше постраждала від війни СРСР в Афганістані. Представники помірною демократичного табору посилювалися на процвітанні нейтральних Швеції, Австрії, Фінляндії [3].

Серед прихильників нейтралітету були голови Верховної Ради Республіки Білорусь С. Шушкевич, М. Гриб, міністр закордонних справ П. Кравченко, інші політики й експерти. Зокрема, сформульована С.Шушкевичем геополітична концепція визначала Білорусь як «міст» (або один з «мостів») між Західною і Східною Європою. Завдяки такому стану білоруська земля, яка впродовж віків була ареною конфронтації між Заходом і Сходом, мала стати нарешті тим тереном, де Захід і Схід зустрінуться як добрі сусіди [4].

П. Кравченко в жовтні 1992 р. на конференції молодих політиків Білорусі виклав власне розуміння цієї доктрини, визначивши її як доктрину активного нейтралітету, і на практиці намагався підкріпити її зовнішньополітичними ініціативами. Під його керівництвом МЗС розробив проекти створення в Центральній Європі без'ядерної зони й добровільної відмови Білорусі від ядерної зброї, перетворення Мінська в столицю СНД, що можна було реалізувати лише при дотриманні Білоруссю принципу нейтральності.

Були й інші думки з цього приводу. Зокрема, у доповіді «Проблеми й орієнтири зовнішньої політики Республіки Білорусь» (Національний центр стратегічних ініціатив «Схід - Захід»), спрямованій до парламенту в березні 1993 р., разом з позитивною оцінкою відзначалося й те, що «збереження орієнтації на нейтральний статус і зусилля по його досягненню в більш віддаленій перспективі будуть суперечити політичним й економічним інтересам країни, які можуть

бути пов'язані з повномасштабним включенням Білорусі в життєво важливі для неї в майбутньому структури міжнародного співробітництва» [5].

Серед скептиків відносно нейтралітету були досить впливові політики й вчені. Керівник Білоруського Народного Фронту З.Пазняк пов'язував майбутнє Білорусі з виходом із СНД і початком створення Спільноти Країн Балтійсько-Чорноморського Регіону. Він негативно оцінював концепцію «мосту»: «Білорусь це Європа і «моста» або «кона на переправі» їй міняти не треба. Це є зневагою для нас, і ні до чого доброго не приведе». Керівник БНФ передбачав, що «білоруський міст» досить швидко перетвориться на аванпост нової російської геополітики [6].

У свою чергу відомий білоруський експерт А. Розанов зазначав, що сама по собі ідея нейтралітету є більш ніж проблематичною в обставині, коли знята військово-політична конфронтація між Сходом і Заходом, коли один з конфронтуючих блоків пішов у небуття, а інший – залишається єдиним у світі функціонуючим військовим альянсом, спішно політизується і трансформує свої функції. Вона «звужує поле для маневру, проведення гнучкої, вільної дипломатичної лінії в умовах розвитку відносин партнерства між колишніми антагоністами» [7].

Погоджуючись із тим, що ідея нейтралітету небездоганна, слід визнати феномен її живучості в політичному житті Білорусі. Вона зафіксована в Декларації про державний суверенітет і заяві «Про принципи зовнішньополітичної діяльності», потім відтворена в Конституції 1994 р. і у реформованій Конституції 1996 р. 27 березня 1995 р. Рада безпеки Республіки Білорусь затвердила Концепцію національної безпеки країни, що базувалася на безумовному виконанні конституційних положень про нейтралітет і без'ядерність. У редакції Концепції національної безпеки 2001 р. також міститься мета досягнення Білоруссю нейтрального статусу. Останні приклади зовнішньополітичної активності в цьому напрямку спостерігалися у 1997 р., коли в квітні в Мінську пройшла міжнародна конференція «Перспективи створення в Центральній і Східній Європі простору, вільного від ядерної зброї», у якій взяли участь президент О. Лукашенко, міністр закордонних справ Росії Є. Примаков, дипломати, учені, експерти зі Швеції, Польщі, інших країн [8]. А в липні білоруський президент направив послання Генеральному секретареві ООН, де ще раз виклав пропозицію Білорусі про без'ядерний простір у Центральній і Східній Європі.

Довговічність нейтралітету як варіанта зовнішньополітичного самовизначення пояснювалася і підживлювалася такими чинниками. По-перше, на самому початку 90-х рр. у білоруському суспільстві не склався консенсус щодо напрямів розбудови власної державності. Тому нейтралітет став своєрідною формою самовизначення. Зокрема, цю ідею активно використовували й інші

пострадянські країни: Україна, Киргизстан, Туркменістан, Грузія, Естонія, Молдова, Таджикистан. У радянських республіках, що раптово перетворилися на повноцінні держави, нейтралітет урівноважував внутрішньополітичну боротьбу, дозволяв витримати паузу й оцінити реакцію Москви. Він також уможлилював дрейф від центру і часом прикривав прагнення до розбудови незалежного від Росії міжнародного курсу. За змістом це відрізнялося від класичного міжнародно-правового нейтралітету. За політичною суттю це була скоріше форма зміцнення незалежності через обережність зовнішньополітичного вибору [9]. У цьому зв'язку український експерт Г. Перепелиця вживає категорію «інструментального нейтралітету», що виступає як інструмент досягнення політичних цілей, а не як орієнтир у політичній поведінці країни. Інакше кажучи, це більше декларація, ніж змістовна й послідовна політика [10].

По-друге, зіграв роль постчорнобильський синдром – істотний фактор, що впливав на політичний розвиток Білорусі у 90-х рр. Звідси й без'ядерні ініціативи, їх популярність, що корелювалося й погоджувалося з державним нейтралізмом. Найбільш масштабна білоруська дипломатична ініціатива минулого десятиліття – створення без'ядерної зони в Центральній і Східній Європі – хоча й не була реалізована, але мала пряме відношення до прагнення використовувати білоруський нейтралітет на практиці. Уперше її позначив П. Кравченко 23 жовтня 1990 р. на 45 сесії Генеральної Асамблеї ООН. Через кілька років ініціатива була згадана у виступі білоруського прем'єр-міністра М. Чигиря на 49 сесії Генеральної Асамблеї ООН. У травні 1995 р. міністр закордонних справ В. Сенько на конференції по розгляду дії й продовження Договору про нерозповсюдження ядерної зброї запропонував оновлений підхід до ідеї без'ядерної зони в Європі [11].

По-третє, найважливішим мотивом стала складна система міждержавних відносин на просторі колишнього СРСР. Відомо, що історична Біловезька зустріч відбулася в Білорусі тому, що український і російський лідери (а вони визначали майбутнє Союзу) могли зустрітися тільки на нейтральній території. Історія наче виштовхувала Білорусь у нейтральний статус. Із цим була пов'язана й інша ініціатива: «Мінськ - столиця СНД». Таким чином, нейтралітет був шляхом до самовизначення, а не застиглою формулою, в яку укладалася б новонароджена білоруська державність. Тому він і не витримав зіткнення з реальною політикою і використовувався для підкріплення політичних проєктів.

Рішення парламенту Білорусі про вступ у систему колективної безпеки країн СНД (9 квітня 1993 р.) не означало зникнення ідеї нейтралітету, що знайшла своє продовження у вступі Білорусі до Руху неприєднання в 1998 р. В сучасних політичних умовах її також активно використовує білоруська опозиція для критики офіційної політики. Зберігається до цього підходу інтерес і в суспільстві. Білоруський дослідник С. Левшунів наводить такі цифри: «...у суспільній думці Білорусі прагнення до нейтралітету як до оптимального способу забезпечення безпеки країни оцінюється досить високо. У березні 2000 р. на запитання «Яким чином Білорусь може забезпечити свою безпеку?», за даними лабораторії «Новак», відповідь «дотриманням нейтрального й без'ядерного статусу країни, закріпленого в Конституції РБ» дали 36,6% респонденти. За варіант «створенням спільної оборони з Росією» висловилися 46,1%, за вступ до НАТО – 8,2% [12]. Таким чином, у Білорусі число прихильників російсько-білоруського союзу приблизно дорівнює числу прихильників інших можливих варіантів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Декларация о государственном суверенитете БССР // Советская Белоруссия. - 1990. - 29 июля.
2. Заявление Верховного Совета Республики Беларусь «О принципах внешнеполитической деятельности Республики Беларусь». - №1114-ХІІ. - 02.10.1991. - режим доступа <http://www.bankzakonov.com/d2008/time87/lav87154.htm>
3. Ural Latypov. Belorussian Neutrality as a Factor Of National And European Security. NATO Institutional Democratic Institutions Research Fellowships (1994-1996). Minsk, Belarus - 1996. - режим доступа: <http://www.nato.int/acad/fellow/94-96/latypov/04.htm>
4. Аляксандр Смалянчук. Білорусь у ХХ столітті: геополітичне становище і спроби формування власної політики // Незалежний культурологічний часопис «І». - №18. - 2000. - режим доступа <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/smalanch.htm>
5. Улахович В. Концептуальные подходы во внешней политике Республики Беларусь (1991-2002 гг.). - Еўгора (Журнал Польского института международных дел). - №1(6). - 2003. - С.106.
6. Аляксандр Смалянчук. Білорусь у ХХ столітті: геополітичне становище і спроби формування власної політики // Незалежний культурологічний часопис «І». - №18. - 2000. - режим доступа <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/smalanch.htm>
7. Розанов А. Белорусская дипломатия: Основные ориентиры внешней политики // Белорусская думка. - 1992. - № 8. - С. 79.
8. Перспективы создания в Центральной и Восточной Европе пространства, свободного от ядерного оружия. - Минск, 1997.
9. Улахович В.Е. Постсоветский нейтралитет: временный или стратегический выбор // Глобальный мир перед новыми вызовами. - Минск, 2002. - С. 62-76.
10. Перепелиця Г. Білорусько-російська воєнно-політична інтеграція і її вплив на безпеку України // Белоруссия на перепутье: в поисках международной идентичности. - Моск. Центр Карнеги. - М., ноябрь 1998. - С.92.
11. Санников А. Безъядерное пространство в центре Европы как фактор стабильности // Белорусский журнал международного права и международных отношений. - 1996. - № 1. - С.79-80.
12. Левшунів С. Обеспечение безопасности и развития Республики Беларусь // Национальная и региональная безопасность. - Минск, 2001. - С. 211-212.